

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Факультет радіофізики, електроніки та комп'ютерних систем

Кафедра квантової радіофізики та наноелектроніки

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Заступник декана з навчальної роботи

_____ Олексій НЕЧИПОРУК

« ____ » _____ 2022 року

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Нанофізика та нанотехнології

для студентів

рівень вищої освіти

другий (магістерський)

галузь знань

10 Природничі науки

спеціальність

105 Прикладна фізика та наноматеріали

освітня програма

Прикладна фізика та наноматеріали

вид дисципліни

обов'язкова

Форма навчання

денна

Навчальний рік

2022/2023

Семестр

1

Кількість кредитів ECTS

3

Мова викладання

українська

Форма заключного контролю

залік

Викладачі:

Сергій КУЛИК, кандидат фіз.-мат. наук, доцент кафедри квантової радіофізики та наноелектроніки.

Володимир ІЛЬЧЕНКО, доктор фіз.-мат. наук, професор кафедри нанофізики конденсованих середовищ ННІВТ.

Пролонговано:

на 20__/20__ н. р. _____ (_____) « ____ » _____ 20__ р.

на 20__/20__ н. р. _____ (_____) « ____ » _____ 20__ р.

Розробник:

Андрій ГОРЯЧКО, доктор фіз.-мат. наук, доцент кафедри квантової радіофізики та наноелектроніки

«ЗАТВЕРДЖЕНО»

Завідувач кафедри квантової радіофізики
та наноелектроніки

_____Ганна КАРЛАШ

Протокол № __ від « __ » _____ 2021 р.

Схвалено науково-методичною комісією факультету радіофізики, електроніки та комп'ютерних систем

Протокол № __ від « __ » _____ 2022 р.

Голова науково-методичної комісії

Сергій РАДЧЕНКО

« __ » _____ 2022 року.

ВСТУП

1. Мета дисципліни – ознайомлення студентів із основними засадами нанофізики та нанотехнологій, засвоєння базових фізичних принципів, що керують властивостями зразків конденсованої речовини, розміри яких перебувають в нанометровому діапазоні, ознайомлення з сучасними розробками в нанотехнологіях.

2. Попередні вимоги до опанування або вибору навчальної дисципліни:

Навчальна дисципліна «Нанофізика та нанотехнології» базується на циклі дисциплін професійної та практичної підготовки бакалавра, а саме: “Електрика та магнетизм”, “Оптика”, “Атомна фізика”, “Квантова механіка”, “Фізика конденсованого середовища”, “Фізика твердого тіла”.

Попередні вимоги:

Студент повинен знати: основні закони, рівняння та співвідношення курсу загальної фізики, курсу фізики конденсованого середовища, курсу квантової механіки.

Студент повинен вміти: будувати фізичні моделі конденсованої речовини та твердого тіла як виходячи з уявлень класичної фізики, так і згідно квантово-механічних уявлень, вирізняти основні та другорядні взаємодії, якими можна нехтувати.

Студент повинен знати: базові підходи до проведення фізичних експериментів та вимірювань фізичних величин, основні засади впровадження фундаментальних знань в практичні технології.

3. Анотація навчальної дисципліни:

Вивчення дисципліни «Нанофізика та нанотехнології» дозволяє опанувати основні фізичні принципи, що керують властивостями зразків конденсованої речовини, розміри яких перебувають в нанометровому діапазоні. Об'єктами вивчення є нанокластери, нанокристаліти, нанорозмірні плівки, нанопоруваті матеріали, методи їхнього створення та дослідження. Розглядаються основні різновиди нанолітографії, за допомогою якої можна створювати відповідні нанорозмірні об'єкти в межах усталеного технологічного процесу. Як альтернативний шлях створення наноструктур та нанорозмірних пристроїв, вивчаються процеси самозбирання в плівках, що вирощуються на поверхні певної підкладки. Значна увага приділяється квантовому обмеженню, що накладається на власні електронні стани, та вплив, який воно чинить на властивості специфічних наноелектронних пристроїв, а також на електронні властивості зразків речовини відповідного розміру, зокрема в системах пониженої розмірності (1-вимірних, 2-вимірних). Розглядаються особливості протікання електричного струму через такі об'єкти, та врахування цих особливостей для створення нових різновидів нанорозмірних транзисторів та інших перспективних електронних приладів та систем.

4. Завдання (навчальні цілі):

- Надати основні відомості з курсу «Нанофізика та нанотехнології», які складають важливу частину загально-наукової підготовки магістра за спеціальністю «Прикладна фізика та наноматеріали».

- Надати основні знання з теорії поведінки квантово-механічних частинок в потенціалах, що сконцентровані в областях простору із характерними розмірами порядку довжини хвилі де Бройля, продемонструвати, як ця поведінка впливає на фізичні та хімічні властивості нанорозмірних зразків твердого тіла та конденсованої речовини.

- Навчити застосовувати одержані знання для створення новітніх та перспективних технологій виготовлення електронних приладів, функціональних матеріалів, сенсорів та інших інноваційних продуктів, зокрема оборонного та подвійного призначення.

- Навчити ефективної профорієнтації серед учнів середньої школи, таргет-комунікації в бізнес-середовищі для посилення конкурентних переваг українських виробників та розширення інвестицій в оборонний потенціал України.

Дисципліна спрямована на формування програмних компетентностей:

Загальні компетентності:

- ЗК 1. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу..
- ЗК 11. Здатність працювати в команді.
- ЗК 12. Навички міжособистісної взаємодії.

Фахові компетентності:

- ФК 1. Здатність брати участь у складанні запитів на виконання наукових та науково-технічних проектів, в тому числі і міжнародних.

- ФК 3. Здатність брати участь у проведенні експериментальних досліджень властивостей фізичної системи, фізичних явищ і процесів.
- ФК 11. Здатність використовувати методи і засоби теоретичного дослідження та математичного моделювання для опису фізичних об'єктів, пристроїв та процесів.
- ФК 14. Здатність брати участь у роботі над інноваційними проектами, використовуючи базові методи дослідницької діяльності.

5. Результати навчання за дисципліною:

Результат навчання (1, знати; 2, вміти; 3, комунікація; 4, автономність та відповідальність)		Форми (та/або методи і технології) викладання і навчання	Методи оцінювання та пороговий критерій оцінювання (за необхідності)	Відсоток у підсумковій оцінці з дисципліни
Код	Результат навчання			
1	студент повинен знати :	лекційні заняття з використанням комп'ютерної техніки в аудиторіях та/або методики дистанційного навчання	письмові модульні контрольні роботи	до 45
1.1	Загальні основи дискретних зв'язаних станів квантово-механічних частинок	==/==	==/==	До 7
1.2	Загальні основи фізики конденсованої речовини в нанометровому масштабі	==/==	==/==	До 8
1.3	Основні фізичні характеристики нанокластерів, нанокристалів, наноплівок та нанотрубок	==/==	==/==	До 8
1.4	Базові підходи до постановки експериментів в нанофізиці	==/==	==/==	До 7
1.5	Базові літографічні технології створення нанорозмірних пристроїв та зразків	==/==	==/==	До 7
1.6	Базові основи функціонування наноелектронних приладів	==/==	==/==	До 8
2	студент повинен вміти :	лекційні заняття з використанням комп'ютерної техніки в аудиторіях та/або методики дистанційного навчання	письмові модульні контрольні роботи	до 45
2.1	Створювати алгоритми обробки даних експериментів, що проводяться для дослідження конденсованої речовини в нанометровому діапазоні довжин	==/==	==/==	До 15
2.2	Здійснювати оціночні розрахунки електронного спектру нанорозмірних зразків із заданою геометрією та ефективною масою електрона	==/==	==/==	До 15
2.3	Опанувати програмні пакети, як комерційно ліцензовані, так і з відкритим кодом, для чисельного моделювання фізичних властивостей нанокластерів та наноелектронних приладів	==/==	==/==	До 15
3	комунікація :	лекційні заняття з використанням комп'ютерної техніки в аудиторіях та/або методики дистанційного навчання	письмові модульні контрольні роботи	до 5
3.1	Навички фахової комунікації щодо переваг та потенційних ризиків широкомасштабного впровадження нанотехнологій у повсякденне життя	==/==	==/==	До 3
3.2	Навички роботи у наукових колективах, що проводять складні експериментальні дослідження фізико-хімічних властивостей нано-об'єктів, в т.ч. на синхротронних джерелах X-випромінювання	==/==	==/==	До 2
4	автономність та відповідальність :	лекційні заняття з використанням комп'ютерної техніки в аудиторіях та/або	письмові модульні контрольні роботи	до 5

		методик дистанційного навчання		
4.1	Здатність до самостійної роботи з науковою літературою, в т.ч. зарубіжною, виданою іноземними мовами за тематикою дисципліни	==	==	До 3
4.2	Здатність до здійснення експертної оцінки потенційної продуктивності та валідності пропозицій промислового впровадження новітніх нанотехнологій	==	==	До 2

6. Співвідношення результатів навчання дисципліни із програмними результатами навчання:

Програмні результати навчання	Результати навчання дисципліни													
	1.1	1.2	1.3	1.4	1.5	1.6	2.1	2.2	2.3	3.1	3.2	4.1	4.2	
ПРН 3. Знання сучасних обчислювальних та інформаційних технологій.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	
ПРН 4. Знання іноземної мови.	+	+			+		+			+		+	+	
ПРН 5. Знання етичних та соціально-економічних основ сучасного суспільства.			+			+			+	+				
ПРН 6. Знаходити і аналізувати науково-технічну інформацію з різних джерел з використанням сучасних інформаційних технологій.	+	+	+	+	+	+	+	+			+	+		
ПРН 7. Застосовувати фізичні, математичні та комп'ютерні моделі для дослідження фізичних явищ, приладів і наукоємних технологій.				+	+				+				+	
ПРН 9. Встановлювати та аргументувати нові залежності між параметрами та характеристиками фізичних систем.								+	+		+			

7. Схема формування оцінки

7.1. Форми оцінювання студентів: рівень досягнення всіх запланованих результатів навчання визначається за результатами написання письмових контрольних робіт. Внесок результатів навчання у підсумкову оцінку, за умови їх опанування на належному рівні:

- результати навчання 1.1 – 1.6 [знання] – до 45 %;
- результат навчання 2.1 – 2.3 [вміння] – до 45%;
- результат навчання 3.1-3.2 [комунікація] – до 5%;
- результат навчання 4.1-4.2 [автономність та відповідальність] – до 5%;

Форми оцінювання студентів:

семестрове оцінювання: контроль здійснюється за таким принципом.

1. Контрольна робота з тем 1-8 (письмово): РН 1.1-3, РН 2.1, РН 3.1, РН 4.1 – 30 балів.

2. Контрольна робота з тем 8-15 (письмово): РН 1.4-6, РН 2.2-3, РН 3.2, РН 4.2 – 30 балів.

підсумкове оцінювання (у формі заліку): форма заліку – письмово-усна. Всього за залік можна отримати від **0 до 40 балів**. Умовою досягнення позитивної оцінки за дисципліну є отримання не менш ніж **60 балів**, при цьому, оцінка за залік не може бути меншою **25 балів**.

умови допуску до заліку: отримання студентом сумарно не менше, ніж *критично-розрахунковий мінімум* за семестр – **35 балів**.

7.2. Організація оцінювання:

Оцінювання за формами контролю:

Семестрова робота	Кількість балів	
	Min. – балів	Max. – балів
Модульна контрольна робота №1	15	30
Модульна контрольна робота №2	20	30

Орієнтований графік оцінювання:

Форма оцінювання	Орієнтовний період для здійснення відповідної форми оцінювання
Модульна контрольна робота №1	жовтень
Модульна контрольна робота №2	листопад
Залік	грудень

Розрахунок балів, які отримують при успішній здачі заліку:

Значення	Семестр	Іспит	Підсумкова оцінка
Мінімум	35	25	60
Максимум	60	40	100

7.3. Шкала відповідності оцінок:

Оцінка (за національною шкалою) / National grade	Рівень досягнень, % / Marks, %
Зараховано / Passed	60-100%
Не зараховано / Not passed	0-59%

8. Структура навчальної дисципліни. Тематичний план лекційних занять

№ з/п	Назва теми	У тому числі - кількість годин	
		Лекції	Самостійна робота
1	Вирощування самоорганізованих квантових точок та квантових шнурів в напружених наноструктурах. Методи отримання масивів квантових точок та квантових дротів. Дослідження квантових дротів / точок на поверхні підкладинки методом сканувальної зондової мікроскопії.	2	4
2	Електронна та йонна літографія. Їхні переваги над оптичною літографією. Характерні параметри роздільної здатності та швидкості літографічних процесів. Атомно-силова мікроскопія як інструмент метрологічної сертифікації літографічного обладнання.	2	4
3	X-променева літографія. Особливості технологічного процесу X-променевої літографії. Роздільна здатність, порівняння з оптичною літографією та літографією екстремального ультрафіолету.	2	4
4	Плівки Ленгмюра-Блоджетт. Найбільш відомі методи отримання таких плівок та основні властивості. Самозбирання та приклади процесів самозбирання. Дослідження динаміки самозбирання молекулярних наноструктур в рідких розчинах за допомогою сканувальної тунельної мікроскопії.	2	4
5	Квантове обмеження. Електронний спектр для 2-вимірних об'єктів. Дослідження електронного спектру 2-вимірного електронного газу методом сканувальної тунельної спектроскопії.	2	4
6	Ідея створення приладу з 2D каналом з високою рухливістю носіїв. Особливості НЕМТ транзисторів. Конструкція та застосування НЕМТ структур. Поточний контроль технологічного процесу виготовлення НЕМТ структур за допомогою атомно-силової мікроскопії в безконтактному режимі.	2	4
7	Кулонівська блокада. Одноелектронний транзистор. Специфічні властивості одноелектронних приладів. Основні теоретичні підходи до квантово-механічного опису процесу тунелювання.	2	4

8	Поруваті матеріали. Поруватий кремній. Методи його отримання та властивості. Вирощування поруватих плівок Al ₂ O ₃ . Особливості застосування поруватого Al ₂ O ₃ . Типові артефакти, що виникають при застосуванні сканувальних зондових методик в дослідженнях поверхонь поруватих матеріалів.	2	4
9	Дві парадигми вирощування наноб'єктів (квантових точок) «знизу-догори» та «згори-донизу». Наногетероструктури. Напружені надгратки та їх основні властивості. Дослідження поперечних перерізів наногетероструктур методом крос-секціональної сканувальної тунельної мікроскопії та спектроскопії.	2	4
10	Зондова технологія для маніпулювання атомами на поверхні. Специфічні «паралельні» та «перпендикулярні» процеси. Технологія нанодруку. Пензель-нанолітографія. Основи фізики роботи атомно-силового мікроскопа в контактному режимі. Наноіндентування.	2	4
11	Балістичний транспорт. Особливості балістичного транспорту в наноелектронних приладах. Формалізм Ландауера-Бютікера. Основи методики сканувальної тунельної спектроскопії в непружному режимі.	2	4
12	Вуглецеві нанотрубки. Хіральність нанотрубок та її зв'язок з фізичними властивостями. Польові транзистори на основі вуглецевих одностінних нанотрубок. Методи отримання нанотрубок та їхнє практичне застосування. Вуглецева нанотрубка як зонд в сканувальній зондовій мікроскопії та спектроскопії.	2	4
13	Квантове обмеження. Електронний спектр для 1- та 0- вимірних об'єктів. Дослідження морфології та електронних властивостей поверхневих 1- та 0-вимірних об'єктів методом сканувальної тунельної мікроскопії / спектроскопії при субкельвінівських температурах.	2	4
14	Моди самоорганізації при епітаксійному вирощуванні наноструктур. Квантова точка. Властивості та характерні особливості квантових точок для різних матеріальних систем. Квантові точки 1-го та 2-го типів. Дослідження квантових точок методом оптичної сканувальної мікроскопії ближнього поля.	2	4
15	Технологічні методи створення нанокластерів та нанокристалітів. Найбільш відомі методи їх отримання. Порівняння граничних можливостей дослідження нанокластерів та нанокристалітів методами сканувальної зондової мікроскопії та електронної мікроскопії.	2	4
Всього		30	60

Загальний обсяг   **90** год., в тому числі:
Лекції   **30** год.
Самостійна робота   **60** год.

9. Рекомендовані джерела:

Основні джерела:

1. D.G. Steel. Introduction of Quantum Nanotechnology - A Problem Focused Approach. – Oxford University Press, 2021. – 370 pp.
2. M. Rocca, T.S. Rahman, L. Vattuone. Springer Handbook of Surface Science. – Springer Nature Switzerland AG, 2020. – 1260 pp.
3. K.D. Sattler. 21st Century Nanoscience - A Handbook / Nanophysics Sourcebook. – Taylor & Francis Group, LLC, 2020. – 371 pp.
4. Ю.М. Поплавко, О.В. Борисов, Ю.І. Якименко, Нанофізика, наноматеріали, наноелектроніка. – К.: НТУУ «КПІ», 2012. – 300 с.
5. О.В. Третяк, В.З. Лозовський, Фізика низьковимірних систем, К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2013. – 372 с.
6. Edward E. Wolf. Nanophysics and Nanotechnology. An Introduction to Modern Concepts in Nanoscience. Second Edition, WILEY-VCH, 2006. – 301 pp.

Додаткові джерела:

1. E. Meyer, R. Bennewitz, H.J. Hug. Scanning Probe Microscopy. – The Lab on a Tip. – Springer Nature Switzerland AG, 2021. – 322 pp.
2. U. Celano. Electrical Atomic Force Microscopy for Nanoelectronics. – Springer Nature Switzerland AG, 2019. – 408 pp.
3. P. Hawkes, J.C.H. Spence. Springer Handbook of Microscopy. – Springer Nature Switzerland AG, 2019. – 1543 pp.